

УДК 930(4+7):94(100)«1914/1918»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-1-2>

Микола ГЛІБИЩУК,
orcid.org/0000-0002-3829-9736
кандидат історичних наук,
асистент кафедри всесвітньої історії
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) m.hlibischuk@chnu.edu.ua

НОВІТНЯ ЗАХІДНА ІСТОРІОГРАФІЯ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ 1914-1918

У статті автор стисло проаналізував праці зарубіжних істориків, у яких репрезентовано сучасні тенденції у дослідженні Першої світової війни. Чимало уваги приділено науковим напрацюванням американського дослідника Джея Вінтера, який є одним із корифеїв у вивченні Першої світової. У першій книзі американського автора, яку підготував разом з французьким істориком А. Простом, йдеться про загальні тенденції дослідження Великої війни упродовж XX століття. У ній не стільки акцентується увага на національних особливостях вивчення цієї теми у тій чи іншій державі, а на схожих рисах. Друга книга Дж. Вінтера стосується місця Першої світової війни у пам'яті та історії XX століття. Однією з ключових тез, яка проходить магістральною лінією скрізь цю працю те, що у роки Великої війни і після неї з'явилася низка зображень, мов і практик, якими будуть описувати усі майбутні конфлікти. У останній книзі Дж. Вінтера йдеться про мову, якою описували Велику війну 1914-1918 рр. упродовж XX і на початку XXI століть. Вона до певної міри є продовженням попередніх його праць, однак погляд науковця фокусується на дещо іншому аспекті. Як слушно підкреслює Дж. Вінтер, кожній мові притаманна власна лексика, у якій збережені відбитки цього конфлікту. Адже те, як французи говорять стосовно Першої світової, не ідентично тому як англійці та німці згадують її. Тому авторська теза про те, що саме мова формує нашу пам'ять про цю війну, проходить магістральною лінією крізь усю роботу. Також охарактеризовано книги інших західних науковців, які стосуються перспективних і малодосліджених тем світової війни 1914-1918 рр. Завершується публікація оглядом досліджень двох західних істориків, які стосуються культурної пам'яті про Першу світову у Радянському Союзі та участі Російської імперії у Великій війні.

Ключові слова: Перша світова війна, західна історіографія, Дж. Вінтер, «memory studies».

Mykola HLIBISCHUK,
orcid.org/0000-0002-3829-9736
PhD in History,
Assistant Professor at the Department of World History
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) m.hlibischuk@chnu.edu.ua

MODERN WESTERN HISTORIOGRAPHY OF THE GREAT WAR 1914-1918

In the article, the author briefly analyzed the works of foreign historians, which present modern trends in the study of the First World War. Much attention is paid to the scientific developments of the American researcher Jay Winter, who is one of the leading figures in the study of the First World War. In the first book of the American author, which was prepared together with the French historian A. Prost, it is said about the general trends in the study of the Great War throughout the twentieth century. It focuses not so much on the national characteristics of the study of this topic in a particular country, but on similar features. J. Winter's second book deals with the place of the First World War in the memory and history of the twentieth century. One of the key theses, which runs the main line in this work, is that during the years of the Great War and after it, a number of images appeared, as well as practices, which will describe all future conflicts. J. Winter's last book deals with the language used to describe the Great War of 1914-1918. throughout the XX and early XXI centuries. To a certain extent, it is a continuation of his previous works, but the scientist's view focuses on a slightly different aspect. As J. Winter rightly emphasizes, each language has its own vocabulary, which retains the imprints of this conflict. After all, the way the French talk about the First World War is not identical because the British and the Germans remember it. Therefore, the author's thesis that it is language that forms our memory of this war runs as a main line through all the work. Also described are books by other Western scholars concerning promising and little-researched topics of the World War 1914-1918. The publication ends with a survey of studies by two Western historians concerning the cultural memory of the First World War in the Soviet Union and the participation of the Russian Empire in the Great War.

Key words: First world war, western historiography, J. Winter, «memory studies».

Постановка проблеми. Нерідко у сучасних наукових публікаціях, присвячених тематиці війни 1914-1918 рр., можна натрапити на таке визначення як «революція Першої світової війни». Для пересічної читацької аудиторії такий термін може здатися дещо незрозумілим. Однак для академічної спільноти дана дефініція є цілком слушною. Адже яку б царину суспільного життя не обрати, усюди буде відчутний вплив тих подій. Хоча західна історіографія Великої війни 1914-1918 рр. нараховує величезну кількість наукових напрацювань, але дослідники й досі продовжують вивчати різноманітні аспекти глобального конфлікту початку ХХ століття. Тому у цій статті спробуємо проаналізувати деякі новітні дослідження західних істориків, які, на нашу думку, є найбільш цікавими та демонструють сучасні тенденції у вивченні світового протистояння 1914-1918 рр.

Аналіз досліджень та мета. Огляд наукових здобутків з цієї проблематики розпочнемо з книг знаного американського вченого Джея Вінтера, який є одним з провідних фахівців з історії війни 1914-1918 рр. Окремі українські науковці у своїх статтях частково розглядали деякі роботи західного автора (Бетлій, 2016; Дудко, 2016). Ми вирішили розширити їх огляд та проаналізувати праці, з якими вітчизняна наукова спільнота поки що малознайома.

Виклад основного матеріалу. З початку зупинимось на публікації Дж. Вінтера та його французького колеги А. Проста, де вони не лише запропонували оригінальну історіографічну класифікацію війни 1914-1918 рр., але й охарактеризували як письменники, журналісти, режисери та інші діячі культури зображували цей конфлікт впродовж століття, підходи до формування єдиного бачення Першої світової, що не обмежуються національними рамками (Winter, Prost, 2005). У вступній частині автори зазначають, що їх колективне дослідження побудоване на здобутках західної історичної науки, своє прагнення висвітлити загальні тенденції та закономірності у вивченні цієї теми, дослідницькі питання, категорії і поняття, якими історики описували цю війну тощо.

У першому розділі, використавши критерій поколінь, вони сформуливали власний підхід щодо характеристики історіографічної спадщини світового конфлікту 1914-1918 рр. Першу генерацію вони назвали «поколінням Великої війни», яке охоплює період 1914-1939 рр. Це були сучасники тих буремних подій, які намагалися описати власне розуміння тих подій. Це політики, дипломати, генерали. Це покоління залишило чималу нау-

кову та мемуарну спадщину. Ключовим актором у наукових роботах цих діячів була держава і опис війни відбувався крізь призму владних інститутів. Друге покоління Дж. Вінтер і А. Прост називають «поколінням 50-х років». Ця генерація істориків вивчала війну у 1950-1960-х роках. Вони аналізували події Великої війни 1914-1918 рр. з позицій держави, але й чимало уваги приділяли соціальній історії, де головною особою у війні була людина. Такі нові тенденції були особливо помітними у тогочасній британській, американській і французькій історіографії. Третє можна назвати «в'єтнамським поколінням». Представники цієї генерації працювали у 1970-1980-х роках. Таку назву воно отримало через те, що історики у цей час активно критикували американську військову кампанію у В'єтнамі та інші збройні протистояння, які мали місце у різних регіонах світу. Четверта генерація, яку виділяють автори, це транснаціональне покоління. Термін «транснаціональний» описує домінуючу тенденцію у сучасній західній історіографії Великої війни 1914-1918 рр. Не зображувати цей конфлікт крізь призму національних наративів, не описувати з позицій європоцентризму, а, навпаки, відійти від західноєвропейського бачення цих подій та розглядати його як транснаціональний, глобальний конфлікт, який не обмежувався територією континентальної Європи.

У другому розділі зарубіжні науковці зосредили увагу на політичному та дипломатичному вимірах Першої світової. Як слушно зазначають автори, питання щодо винуватця війни було надзвичайно важливим у міжвоєнний період. Особливої ваги воно набуло для європейських держав, оскільки перетворилося у вагомий чинник як зовнішньої, так і внутрішньої політики урядів цих країн. Для французького керівництва провина Німеччини виправдовувала репараційні і територіальні претензії. У Веймарській республіці його використовували ті політичні сили, які намагалися кинути виклик устрою, що був нав'язаний лідерами країн-переможниць. Також чимало місця було приділено вивченню дипломатичного аспекту. Після 1918 р. одним із ключових завдань для політичного керівництва усіх країн було публікування зовнішньополітичних документів, що мало на меті продемонструвати миролюбність зовнішнього курсу до початку збройного зіткнення. Після завершення Другої світової мали місце нові тенденції. Зовсім інакше почали інтерпретувати причини війни, роль економічних чинників та імперіалізму у розв'язанні конфлікту тощо.

У наступному параграфі історики проаналізували бачення цієї війни головнокомандувачами, генералами, політичними лідерами, очільниками міністерств. Автори умовно виділили декілька етапів цього дискурсу. Перший тривав у міжвоєнний час, коли це протиборство вказані вищі діячі описували як героїчне дійство. Другий – це 1960-1970 рр., упродовж якого зріс неабиякий інтерес до теми командування і логістики в умовах індустріальної війни. Останній – 1980-1990 рр. Цей етап характеризується новими дискусіями, інтерпретаціями щодо стратегії і тактики ведення бойових дій, принципів функціонування інститутів влади, суперечливими оцінками ролі військових та політичних діячів тощо.

Четвертий розділ присвячений не менш цікавій проблематиці, яка не так часто перебувала у дослідницькому фокусі, а саме, сприйняття Першої світової солдатами різних армій. Дж. Вінтер і А. Прост слушно підкреслюють, що ця тема активно не розроблялася у першій половині ХХ ст. Ключовим актором при описі військових дій були великі військові формування, а не звичайні солдати. Але в 1950-1960-х рр. ситуація змінилася. З одного боку, такі перетворення були можливі завдяки значній наративній спадщині, залишеній воїнами Великої війни 1914-1918 рр. (мемуари, листи, інтерв'ю тощо). З іншого, новим тенденціям у західній історичній науці. Це спричинило появу низки концептуальних досліджень стосовно даної проблеми. Зокрема, книг таких зарубіжних науковців, як Дж. Кігана, П. Фассела, М. Ферро, Ж-Ж. Беккера та інших. Також чимало місця у цій частині вони приділили проблематиці насильства, намаганням осмислити причини сплеску жорстокості в умовах війни тощо.

У п'ятому розділі йдеться про економічну історію світового конфлікту. Впродовж 1920-1930-х рр. вчені основний акцент надавали характеристиці економічної політики держав у ті роки. В 1960-1970-х рр. науковці суттєво розширили сферу зацікавлень. Тепер ці перипетії описувалися з позицій робітничих асоціацій і профспілок, підприємців тощо. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. відбулося об'єднання цих двох підходів. Не забули автори розповісти стосовно масштабного проекту під егідою фонду Карнегі про економічну історію війни. За підтримки цієї структури друкувалися книги та збірники архівних матеріалів стосовно економічних аспектів Першої світової. Звісно, що пріоритетним завданням було публікування документів, а не їх інтерпретація. Однак, як слушно вказують Дж. Вінтер і А. Прост, ця ініціатива стала свого роду першим

міжнародним колоквиумом істориків Великої війни 1914-1918 рр.

Наступний параграф – це робітничий рух у 1914-1918 рр. Якщо у перші повоєнні десятиліття визначальним для дослідників було описання впливу робітників на політичне життя тієї чи іншої країни, то починаючи з 1960-х рр. акцент змінився на соціальний аспект (як вони працювали в умовах війни, їх повсякдення, чому війна змінила статус цієї соціальної спільноти, які зміни сталися через масове залучення жінок до роботи на фабрично-заводських підприємствах тощо). Автори доводять, що одним з важливих питань для дослідників цієї теми, це причини участі робітників у революційному русі у 1914-1918 рр.

Сьомий розділ присвячений проблематиці європейського суспільства і Першої світової. У цій частині книги автори намагалися прослідкувати як історики упродовж століття описували життя тилу в роки війни. Автори вказують, що у 1920-1930 роках історики здебільшого зображували соціум через призму соціальних і економічних заходів урядів воюючих сторін та як тло, що забезпечувало функціонування мільйонних армій. У 1960-1970-х рр. ситуація змінилася. Саме у цей час тилове життя стало повноцінним предметом дослідження західних науковців. Їх цікавили соціальні протиріччя у тилу в роки Першої світової. У 1980-1990-х рр. сфера зацікавлень змінилася. Зарубіжні вчені почали активно працювати над гендерною проблематикою, культурною історією Першої світової. Не оминули увагою питання впливу агітації і пропаганди на суспільство в умовах тотальної війни. Зокрема, види і тематика пропаганди, інститути, які її здійснювали тощо.

У наступній частині дослідження Дж. Вінтер і А. Прост запропонували власний погляд на тему культурної пам'яті про Велику війну 1914-1918 рр. Головний акцент вони зробили на носіях спогадів про це протиборство. Умовно вони виокремлюють два періоди. Перший – це 1918-1970-х рр., коли домінував вплив сучасників тих подій (мемуари, щоденники, листи). Другий – 1980-2000-х рр. У цю добу пам'ять зазнає суттєвих метаморфоз. Також вони виділили шляхи, які допомагають функціонувати культурній пам'яті у суспільстві (музеї, художні твори, кінострічки тощо). Як влучно пишуть зарубіжні дослідники, пам'ять про Першу світову – це сума історій, переповіданих про війну.

В останній частині праці західні науковці спробували продемонструвати глобальний вимір світового конфлікту. Адже національні історіографічні рамки часто перешкоджають нам зрозу-

міти масштабність та вплив цього протистояння на всесвітню історію ХХ сторіччя. Цікавими є їх судження про те, що кожне покоління істориків намагаючись осмислити війну 1914-1918 рр. відповідає на декілька важливих питань: чому і як почалася війна, як вона відбувалася, хто був переможцем, а хто переможеним у ній, якими були наслідки війни. Завершується книга авторськими міркуваннями про характер цього протистояння. Це остання війна у «довгому дев'ятнадцятому сторіччі» чи перша «у короткому двадцятому»? Можливо це перший етап «Другої тридцятилітньої війни»?

Наступне дослідження Дж. Вінтера, яке заслуговує нашої уваги, стосується тематики, що набуває неабиякої популярності в українській історичній науці, «memory studies». Книга присвячена місцю Великої війни 1914-1918 рр. у пам'яті та історії ХХ століття (Winter, 2006). Однією з ключових тез, яка проходить магістральною лінією скрізь цю працю те, що у роки Першої світової і після неї з'явилася низка зображень, мов і практик, якими будуть описувати усі майбутні конфлікти. Поділяючи концепт «культурної пам'яті», фундаторами якого є німецькі дослідники Ян і Алейда Ассман, американський автор намагається проаналізувати не тільки академічний вимір історії Першої світової, але й публічний, який часто не збігається з науковими трактуваннями. Які існували режими колективної пам'яті, якщо її трактувати як активну діяльність соціальних груп у публічному просторі? За допомогою яких інструментів вони ініціювали свої спомини і передавали їх тим, хто не був свідком тих подій? Не менш важливим є те, що для висвітлення цієї проблематики західний дослідник запропонував власну наукову категорію «історичне згадування». У його розумінні, це спосіб інтерпретації минулого, який, з одного боку, ґрунтується на документальних нарративах, а, з іншого, на споминах людей, які були сучасниками тієї війни.

У першій частині праці розглядається питання пам'яті про Першу світову в історії минулого сторіччя. Дж. Вінтер стверджує, що теперішнє покоління у жодному разі не є першим, яке намагається звернутися до проблематики колективної пам'яті. Апелювання до неї, як пише автор, допомагало будувати ідентичність для тієї чи іншої нації як у роки світового конфлікту, так і після нього. Також американський історик звертає увагу на такий аспект як «травматичні спогади», які часто перепліталися з родинними історіями. Ці спомини, як слушно він зауважує, сформували категорії для опису жахів Другої світової, війни

у В'єтнамі тощо. Також чимало місця приділено такому феномену як «shell shock» (посттравматичний синдром). Дж. Вінтер аналізує вплив цього захворювання на стан тогочасних солдат, як вояки долали цей післявоєнний стрес та яким чином вони кидали виклик героїчним уявленням про війну тощо. Автор на прикладі біографії британського героя Великої війни 1914-1918 рр. Лоуренса Аравійського продемонстрував, що люди, які воювали на фронтах, часто не могли пристосуватися до післявоєнних реалій.

Друга частина книги стосується практик пам'ятей про Першу світову. У ній автор охарактеризував як численні фотозйомки змінили уявлення людей про ту війну (колекція фотодокументів єврейського медика Б. Бардаха, який служив у армії Австро-Угорщини), як тогочасні вояки британської, французької і німецької армій на Західному фронті у листах описували цей конфлікт, чому британська та французька інтелектуальна еліта по-різному відображали це протистояння і які чинники на це впливали, роль військових меморіалів як місць функціонування пам'яті про війну (пам'ятник загиблим британським воякам у центрі Лондона), як пам'ятали цю війну у Британії та її імперських домініонах і чому спогади про війну 1914-1918 рр. створили єдиний культурний простір між метрополією та колоніями тощо.

У третьому розділі йдеться про різні театри пам'яті Першої світової. Західний дослідник акцентує увагу на значенні кінематографу у споминах про цей конфлікт. Автор аналізує кінострічки, які мали найбільший вплив на глядацьку аудиторію і викликали жваве обговорення серед очевидців війни («Велика ілюзія», «На Західному фронті без змін», «Стежки слави», «Галліполі»). Не залишилася осторонь тема Першої світової у телевізійному просторі, публічній історії та академічній програмі для дослідників. Скажімо, автор чимало місця приділив висвітленню двох телевізійних проєктів про світову війну 1914-1918 рр., які спровокували неабиякий інтерес серед глядачів і науковців («Great War» 1964, «1914-1918: The Great War and the Shaping of the Twentieth Century» 1996). Також не оминув увагою роль музеїв, яку вони відіграють у культурній пам'яті про цей конфлікт. Особливе місце Дж. Вінтер приділив музейній установі про Першу світову (Historial de la Grande Guerre) в Перонні (Франція), одним з ідейних натхненником якого він був. Завершує автор цю частину книги міркуваннями про сучасників тих подій, їх досвід двох світових війн та Голокосту.

У останньому розділі американський дослідник розмірковує про Велику війну 1914-1918 рр.

в контексті «буму пам'яті» у ХХ столітті. Дж. Вінтер слушно зауважує, що таке зацікавлення цією проблематикою, викликає деякі застороги. Зупинимося на деяких з них. По-перше, за таким ажіотажем завуальовано можуть приховуватись інтереси різних політичних сил. По-друге, не усі спогади можуть витримати «випробування історією». Скажімо, праві політичні організації у Веймарській Німеччині дотримувалися точки зору, що війну вони програли через «удар у спину» євреями та соціалістами у 1918 р. Цей міф став однією з основ ідейної доктрини нацистів, у який багато німців щиро вірили. Насправді ж німецька армія прогнала на полі бою, однак вказане вище спотворення тих подій мало катастрофічні наслідки для Німеччини. По-третє, автор поділяє думки знаного французького історика П'єра Нора, що «бум пам'яті» пришвидшує занепад національної держави, адже «меморіальна модель відкрила нове, непередбачуване використання минулого», а замість історії з'явилися групові спомини, які визначаються категоріями культурного капіталу деяких діячів чи спільнот, а не нації. Підсумовуючи, Дж. Вінтер наголошує, що замість того аби протиставляти «історію» та «пам'ять», як ізольовані категорії, є сенс подивитися на них мов на два взаємодоповнюючих поняття, синтез яких може відкрити нам нову перспективу.

Завершуємо огляд наукових доробків американського дослідника книгою про мову, якою описували Велику війну 1914-1918 рр. упродовж ХХ і на початку ХХІ століть (Winter, 2017). Вона до певної міри є продовженням попередніх його праць, однак погляд науковця фокусується на дещо іншому аспекті. Як слушно підкреслює автор у вступній частині, кожній мові притаманна власна лексика, у якій збережені відбитки цього конфлікту. Адже те, як французи говорять стосовно Першої світової, не ідентично тому як англійці та німці згадують її. Тому авторська теза про те, що саме мова формує нашу пам'ять про цю війну, проходить магістральною лінією крізь усю роботу. Зазначимо, що Дж. Вінтер зупиняється й на інших відмінностях у описі світової війни 1914-1918 рр., які є у кожного народу, в скульптурі, живописі, кінематографії тощо.

У першій частині автор досліджує вектори пам'яті про війну. Дж. Вінтер аналізує як новий тип протистояння вплинув на художнє мистецтво ХХ ст. На прикладі картин О. Дікса та інших художників він демонструє ці зміни (образи окопної війни, масові бомбардування і артилерійські обстріли тощо). Далі увага зосереджується на тому, як революційні перетворення у технології

фотографування змінили бачення цього протистояння. По-перше, тепер сотні солдат і офіцерів могли без перешкод придбати фотоапарат, який на передодні війни суттєво здешевів. По-друге, тепер жодні цензурні обмеження не могли приховати правду. Це, у свою чергу, було важливим чинником, що зруйнував героїчну міфологему про війну, яка панувала у Європі на початку 1914 р. Також чимало місця приділено темі Першої світової у кінематографу. Автор умовно виділив декілька періодів, впродовж яких війна зображувалася по-різному. Завершує цю частину роботи своїми роздумами про опис війни літературними діячами минулого сторіччя. Деякі його судження перегукуються з оцінками, які він подав у попередній книзі. Американський дослідник знову апелює до важливості творів британських поетів і письменників про війну 1914-1918 рр. і як вони вплинули на пам'ять майбутніх поколінь.

Другий розділ, який складається з трьох підрозділів, присвячений рамкам наших спогадів пов'язаних з Першою світовою. Західний вечір розпочинає з проблематики мучеництва та пам'яті про світову війну у ХХ ст. Автор наголошує, що ця тема до сьогодні залишається актуальною, адже обговорення окремих її аспектів (Геноцид вірмен 1915 р.) й досі викликає жваві обговорення. У наступному параграфі Дж. Вінтер аналізує як трансформувалися твори європейських митців, меморіали і музеї Великої війни 1914-1918 рр. та деяких інших збройних конфліктів впродовж минулих десятиліть. Він наголошує, що визначальна зміна в іконографії військових меморіалів – це поступова заміна традиційного героїчного і вертикального зображення на горизонтальну ось, простір для жалоби, споглядання жаху смерті. Закінчує цю частину авторськими роздумами стосовно цікавої проблематики, а саме – мовчання як тип пам'яті про Першу світову. Для автора ця тема є важливою, оскільки заголовок цього підрозділу дублює назву книги. Багато солдатів, які поверталися з фронту додому, ніколи не згадували про війну. На це були різні причини. Одні вважали, що мирне населення ніколи не зможе зрозуміти воєнних жахів. Інші не хотіли розповідати аби швидше адаптуватися до реалій післявоєнного життя. Для нього визначальним є продемонструвати значення тиші у житті травмованих учасників бойових дій. Як зазначає Дж. Вінтер, напруга і невпевненість, що охопила багатьох вояків після 1918 р., були результатом цього замовчування воєнних споминів і саме воно призвело до пацифістських настроїв у наступних генераціях. Мовчання як мова пам'яті є цікавим

підходом, який він впливає і в інші частини роботи, перетворюючи це на ключову тезу дослідження.

Завершує роботу Дж. Вінтер судженнями про вплив Другої наукової революції на характер, наслідки Першої світової, як перший і другий «бум пам'яті» трансформували спогади стосовно двох світових конфліктів та повторює свою аргументацію щодо магістральної тези книги – мова формує наші спомини про війну.

Наступна публікація теж стосується тематики «memory studies», однак у ній розглядається зовсім інший регіон. У книзі американської дослідниці Карен Петрон аналізується культурна пам'ять населення СРСР про Першу світову (Petrone, 2011). Найбільше її цікавив міжвоєнний період, хоча й побіжно здійснила огляд наступних десятиліть. Звісно, більшість істориків стверджують, що ця війна була забутою в СРСР. Вони вважають її штучно табуованою радянською владою, а це, у свою чергу, спричинило її забуття населенням Радянського Союзу. Не слід забути, що події Російської революції та громадянської війни 1917-1922 рр., витіснили світовий конфлікт 1914-1918 рр. на узбіччя радянської історичної науки, перетворивши на другорядну тематику. Тому авторка намагається зруйнувати цей стереотип і обґрунтувати ідею про те, що у культурній пам'яті населення вона продовжувала функціонувати. К. Петрон вирішила аргументувати цю тезу деякими прикладами: 1) документальне кіно; 2) музеї; 3) символічні практики; 4) література.

Тематика світової війни 1914-1918 рр. займала вагомe місце у радянській документалістиці в 1920-1930-х рр. Зрозуміло, що головною відмінністю документальних стрічок у Радянському Союзі від європейських, була відсутність процесу плюралізації – альтернативні трактування воєнних переживань заборонялися для показу на екрані. На погляд більшовиків, кіно повинно було формувати єдину правильну реальність. Найкращим зразком, який демонстрував поліфонічність різних підходів, була Веймарська Німеччина. Саме тут спомини стосовно тих подій були ареною політичного та соціального суперництва, місцем зіткнення різних ідеологічних таборів, груп та інституцій. У СРСР, не зважаючи на фактичну відсутність самостійних документальних кінострічок про Першу світову, її образ став важливою частиною матенаративу, у якому революція 1917 року була підсумком усієї історії людської цивілізації, де війна зображувалася як пік кризи капіталістичного ладу, царизму та прелюдією до революційного вибуху. Американська дослідниця стверджує, що використання образів Великої

війни 1914-1918 рр. у радянській документалістиці, було не виключенням, а загальноєвропейською тенденцією, адже політичні лідери різних країн Європи використовували її для формування єдиної пам'яті про війну, легітимізації чи делегітимізації режимів влади, мобілізації населення тощо.

Щодо музеїв, то експозиції післявоєнних років відображали ту єдину репрезентацію війни, яку держава прагнула зберегти в пам'яті суспільства і зробити частиною національної ідентичності. При цьому історичний наратив, представлений в музейних установах СРСР, часто узгоджувався з образами в інших засобах масової комунікації і його вплив поширювався далеко за межі груп людей, що були безпосередніми відвідувачами експозицій. Так, суспільство стикалося з одними і тими ж образами в різних контекстах, конструюючи колективну пам'ять про війну. Певна річ, що у Радянському Союзі не існувало жодного музею, який би був присвячений Першій світовій. Однак деякі виставки все ж існували у багатьох радянських музеях. Скажімо, у московському військово-історичному музеї, який розпочав свою роботу у 1921 році, існувала спеціальна експозиція про події, як тоді називали, «імперіалістичної війни». У цій секції глядачі мали змогу побачити фотографії солдат, військові знамена полків, популярні гравюри та листівки тих років тощо. Ключовою темою цієї виставки були тогочасні військові технології (засоби комунікації, отруйні гази, застосування танків і авіації) та можливість застосування цих засобів знову. Розповідалося про повсякденне життя вояків на фронті (їх переживання, пристосування до реалій позиційної війни). Також висвітлювався і радянський дискурс війни: відірваність офіцерського складу від звичайних солдат, загарбницький характер протиборства. Однак все перераховане вище, на думку К. Петрон, зайвий раз демонструє багатоголосся пам'яті про Першу світову у цей період.

Наступний приклад, який аналізує авторка, це тогочасні символічні практики. Найбільш показовий з них – похорони генерала Олексія Брусилова. Зауважимо, що Брусилів займав унікальне місце у радянській культурі, адже, як влучно зазначила К. Петрон, він був героєм минулої епохи, якого можна було звеличувати у радянському сьогоденні. Церемонія поховань відомого військового діяча була поєднанням різних практик – як дореволюційних, так і нових радянських. По-перше, некролог, опублікований більшовицькою владою у газеті «Правда», був сконструйований за колишніми зразками. Зазначалося, що Брусилів продо-

вжуватиме жити у споминах радянського народу, який шанує його як священну фігуру. Тому він здобуде безсмертя у пам'яті радянських громадян. По-друге, похорони відбувалися за православним обрядом і, не зважаючи на заборону більшовицького керівництва оплачувати релігійні процесії від 1918 року, саме радянська влада профінансувала усі витрати. По-третє, на цих ритуалах присутні особи мали як і дореволюційні військові відзнаки, так і нові радянські. На нагробних вінках теж було схоже поєднання – вінки з білих квітів і стрічками з ордену Святого Георгія та більшовицькі символи. По-четверте, усі промови, які були проголошені, демонстрували поєднання різних споминів про Першу світову (згадки про перемоги імператорської армії та здобутки більшовицьких військ). На думку авторки, це дійство поєднало три практики: православну, імперську та радянську.

Останній зразок, який характеризує К. Петрон, це художня література. Цей приклад вона розділила на дві частини. Перша стосується теми Першої світової у радянській міжвоєнній літературі. Другий – реакції радянського суспільства на зарубіжні літературні твори, де зображувалася війна. Щодо радянської літератури, то тут найбільш яскравим взірцем є роман Михайла Шолохова «Тихий Дон». Хоча ця праця стала однією з вершин соцреалізму, де революція та громадянська війна є центральними темами, однак світовий конфлікт 1914-1918 рр. теж тут репрезентовано. Якщо ми проаналізуємо першу редакцію цього твору, що вийшла в світ у 1920-х рр. та яку не встигла рецензувати радянська цензура, то побачимо, що бойові сцени з Кузьмою Крючковим, головним героєм Григорієм Меліховим пронизані брутальнішим впливом війни («переможені страхом», «перетворення на тварин та бажання задовільними свої звірині інстинкти» тощо). Ці мотиви у «Тихому Доні» перегукуються з епізодами із європейської літератури. Західна дослідниця наводить слова одного з головних персонажів роману «На Західному фронті без змін»: «Ми стали дикими звірами. Ми можемо лише убивати і руйнувати, щоб врятувати себе. Охоплені цією хвилею безумства, яка перетворила нас на головорізів, на убивць Бога». Як влучно зазначає К. Петрон, автори обох романів зображують своїх персонажів, як людей, що скалічені війною та втратили моральні орієнтири.

Щодо реакції радянського населення на зарубіжні твори про війну, які перекладалися в СРСР у 1920-1930-х рр., то вона знову повертається до праці німецького письменника «На Західному фронті без змін». Радянська читацька аудиторія

позитивно сприйняла цей твір. Він був перекладений на російську, українську та грузинську мови. Упродовж 1929-1937 рр. до редакцій літературних журналів надходила величезна кількість листів від читачів з різних регіонів Радянського Союзу. У листі робітника з тогочасного Сталінграду від 1931 р. вказувалося, «цей твір настільки чудовий, що потрібно надрукувати стільки примірників аби вистачило усім громадянам СРСР». Ще в одному листі зазначалося, що за такий твір німецькому автору варто надати премію у розмірі однієї тисячі карбованців. В іншому вказувалося, що такий роман письменника слід номінувати на Нобелівську премію з літератури через те, що «зумів передати безмежну любов до людині, не зважаючи на події війни». Необхідно зауважити, що це прохання про номінування перегукувалося з подібними закликами тогочасних європейських читачів.

Звісно, що цей роман викликав бурхливу реакцію серед радянських громадян, які були ветеранами Першої світової. Наведемо приклад такого відгуку. У зверненні жителя Ростова-на-Дону зазначалося наступне: «Ремарк став для мене рідним братом. Нарешті я задоволений тим, що знайшов людину, яка розповіла світу про страждання солдата на війні. Він (мається на увазі німецький письменник – М. Г.) став цінним не лише для мене, але й мільйонів ветеранів, яким автор нагадав про жакливу людську м'ясорубку».

Підбиваючи підсумки свого дослідження, К. Петрон ще раз наголошує, що усталений погляд про Першу світову як забуту війну, яку не пам'ятали у СРСР, є не зовсім доречний. Певна річ, що на офіційному рівні жодних комеморативних практик стосовно світового конфлікту не існувало, проте за допомогою різних чинників у культурному просторі пам'ять населення про війну 1914-1918 рр. продовжувала існувати. Ба більше, радянський приклад демонструє, що Радянський Союз у тій чи іншій мірі, але теж долучився до процесів формування загальноєвропейської пам'яті про це глобальне військово-політичне протиборство.

Наступне дослідження, на якому ми зацентруємо увагу, це книга авторитетного американського науковця Джошуа Санборна «Імперський апокаліпсис», присвячена осмисленню подій 1914-1918 рр. в імперії Романових (Sanborn, 2014). Звісно, що зникнення з політичної мапи світу Російської імперії, як вважає Дж. Санборн, було спричинене Першою світовою. Поява монографії приурочувалася до сторіччя початку Великої війни, а її задумом було ознайомити не так фахів-

ців, як ширший загал із перипетіями Східного фронту та революції, що призвели до краху найпотужнішої імперії на Сході Європи. Монографія західного історика спричинила інтерес у професійній спільноті, про що свідчить низка опублікованих рецензій. Водночас методологічний підхід Дж. Санборна – аналіз вказаного періоду через концепцію деколонізації – отримав низку схвальних та критичних зауваг. Тому у нашій стислій характеристиці головну увагу зосередимо на цьому аспекті (Бетлій, 2020: 342-344).

Концептуальну рамку дослідження Санборн пояснює у вступі. Зосереджуючись на вивченні Східного фронту, він намагається розв'язати три головні дослідницькі проблеми: 1) впровадити вивчення східноєвропейського досвіду в студії Першої світової війни загалом; 2) на прикладі деколонізаційного процесу в Російській імперії розкрити засадничу сутність Великої війни як «війни європейської деколонізації»; 3) показати, що концепція деколонізації може бути успішно застосованою до вивчення не тільки повоєнного досвіду країн Африки та Азії, але й до інших періодів, зокрема вивчення процесів розпаду імперій у Східній Європі внаслідок світової війни 1914-1918 рр. Тут же автор напрочуд лаконічно знайомить читача зі своєю концепцією, відповідно до якої процес деколонізації складається з чотирьох взаємопов'язаних етапів:

- **імперський виклик/imperial challenge** (поява і розвиток антиімперського політичного руху, що поступово ставить під сумнів легітимність імперії як проекту)

- **розвал держави/state failure** (розрив персоналізованих зв'язків влади, втрата контролю над насиллям);

- **соціальна катастрофа/social disaster** (деградація суспільства);

- **будівництво держави/state-building** (становлення постколоніальної держави, що не має конкретної дати завершення) (Бетлій, 2020: 345).

Щодо розділів цього монографічного дослідження, то у першому автор характеризує військові події на початку Першої світової. Окрім безпосередньо військових баталій, Дж. Санборн описує зміни в житті цивільного населення імпер-

ського пограниччя. У другому розділі описується відступ російських військ з Польщі і Галичини, а також бойові дії на Кавказі та Анатолії. Тут йдеться не тільки про зміни лінії фронту, а й про те, як він починав впливати на імперський порядок. Третя частина присвячена відновленню армії після «великого відступу» 1915 р., яке було досягнуте не стільки завдяки коректуванню військової стратегії, а трудовим мобілізаціям та залученню примусової праці. Зокрема, такі заходи допомогли ліквідувати дефіцит боєприпасів першої половини 1915 р. У четвертому розділі розглядається проблема «реанімації» чи «терапії» імперського соціуму, травмованого «великим відступом» 1915 р. в тій ж мірі, як і російська армія. У п'ятій частині Дж. Санборн розмірковує про повстання в Центральній Азії 1916 р., остаточній кризі парламентської ідеї, падіння династії Романових, революцію тощо. Останній розділ розпочинається з розповіді про липневий відступ 1917 р. та завершується міркуваннями про Брест-Литовський мирний договір. Ця угода не привела до миру, на основі чого автор слушно вказує, що причину системної кризи варто пояснювати не тільки участю Російської імперії у Першій світовій. Дж. Санборн стверджує, що «апокаліптичний досвід Росії періоду Великої війни і Громадянської війни репрезентує собою ранню фазу драматичної, але глобальної історії деколонізації». Ця авторська теза зайвий раз підкреслює важливість Першої світової війни для наративу всесвітньої історії ХХ століття (Михалев Н., Суржикова Н., 2016: 288-289).

Висновки. Підбиваючи підсумки, зазначимо, що у цій розвідці ми спробували стисло проаналізувати лише незначну частину наукових напрацювань західної історіографії Першої світової за останні декілька років. Тематика цих досліджень різна – від спроб створення історіографічної класифікації, яка систематизує здобутки зарубіжних істориків впродовж ХХ століття, місця світової війни у європейській історії і культурі до переосмислення її причин. Така палітра тем не тільки репрезентує новітні тенденції вивчення світової війни 1914-1918 рр. у західній історичній науці, але й означає новий дослідницький простір для українських істориків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Petrone K. The Great War in Russian memory. Indiana University Press, 2011. 385 p.
2. Sanborn J. Imperial Apocalypse: The Great War and the Destruction of the Russian Empire. New York: Oxford University Press, 2014. 287 p.
3. Winter J. Remembering war: the Great War between memory and history in the twentieth century. New Haven, Yale University Press, 2006. 340 p.

4. Winter J. *War beyond Words. Languages of Remembrance from Great War to the Present*. Cambridge: Cambridge university press, 2017. 252 p.
5. Winter J., Prost A. *The Great War in History. Debates and Controversies, 1914 to the Present*. Cambridge: Cambridge university press, 2005. 252 p.
6. Бетлій О. Рецензія на книгу: Sanborn J. *Imperial Apocalypse: The Great War and the Destruction of the Russian Empire*. New York: Oxford University Press, 2014. 287 p. *Україна Модерна*. 2020. № 29. С. 342-352.
7. Бетлій О. Чи можливий «міський поворот» в українській історіографії? Або, Чого нас може навчити західна історіографія Першої світової війни та місто Київ. *Історія, пам'ять, політика: Збірник наукових праць*. К.: Ін-т історії НАН, 2016. С. 53-72.
8. Дудко О. Між історіографією і дидактикою: Перша світова війна у шкільних підручниках з історії України. *Історія, пам'ять, політика: Збірник наукових праць*. К.: Ін-т історії НАН, 2016. С. 101-111.
9. Михалев Н., Суржикова Н. Рецензия на книгу: Sanborn J. *Imperial Apocalypse: The Great War and the Destruction of the Russian Empire*. New York: Oxford University Press, 2014. 287 p. С. 342-352. *Ab Imperio*. 2016. № 4. С. 288-299.

REFERENCES

1. Petrone K. *The Great War in Russian memory*. Indiana University Press, 2011. 385 p. [in English].
2. Sanborn J. *Imperial Apocalypse: The Great War and the Destruction of the Russian Empire*. New York: Oxford University Press, 2014. 287 p. [in English].
3. Winter J. *Remembering war: the Great War between memory and history in the twentieth century*. New Haven, Yale University Press, 2006. 340 p. [in English].
4. Winter J. *War beyond Words. Languages of Remembrance from Great War to the Present*. Cambridge: Cambridge university press, 2017. 252 p. [in English].
5. Winter J., Prost A. *The Great War in History. Debates and Controversies, 1914 to the Present*. Cambridge: Cambridge university press, 2005. 252 p. [in English].
6. Betliy O. Retsenziya na knigu [Review of book]: Sanborn J. *Imperial Apocalypse: The Great War and the Destruction of the Russian Empire*. New York: Oxford University Press, 2014. 287 p. С. 342-352. *Ukraina Moderna*. 2020. № 29. С. 342-352. [in Ukrainian].
7. Betliy O. Chi mozhlyvyy «miskiy povorot» v ukrayinskIy istoriografIyi? Abo, Chogo nas mozhe navchiti zahIdna istoriografIya Pershoyi svItovoyi viyni ta misto Kiyiv [Possible "urban turn" in Ukrainian historiography? Or, what can the Western historiography of the First World War and the city of Kyiv teach us?]. *Istoriya, pam'yat, politika: Zbirnik naukovih prats*. K.: In-t IstorIyi NAN, 2016. S. 53-72. [in Ukrainian].
8. Dudko O. Mizh istorIografIeyu i didaktikoyu: Persha svitova viyna u shkIlnih pIdruchnikah z istoriyi Ukrayini [Between historiography and didactics: First World War in school textbooks on Ukrainian history]. *IstorIya, pam'yat, politika: Zbirnik naukovih prats*. K.: In-t Istoriyi NAN, 2016. S. 101-111. [in Ukrainian].
9. Mihalev N., Surzhikova N. Retsenziya na knigu [Review of book]: Sanborn J. *Imperial Apocalypse: The Great War and the Destruction of the Russian Empire*. New York: Oxford University Press, 2014. 287 p. С. 342-352. *Ab Imperio*. 2016. № 4. С. 288-299. [in Russian].